

Aan de slag!

Opgraving Bolwerk gestart

Op 3 maart 2008 zijn de archeologen met de opgraving van het Bolwerk aan de slag gegaan. In januari zijn de eerste ontgravingswerkzaamheden op het Bolwerk begonnen. Er zijn sleuven gegraven om de damwand van de bouwkuip te kunnen plaatsen. Het ontgraven van de sleuven is begeleid door twee archeologen, die meekeken met de graafmachinist. Als ze iets tegenkwamen wat op een oude muur of vloer leek, namen ze foto's en noteerden ze de afmetingen. Dit moest snel gebeuren, want het grondwater in Gouda staat zo hoog, dat de sleuf steeds volliep met water. Ook in de oude buizen van de voormalige gasfabriek die op het Bolwerk heeft gestaan zat nog water. Soms was de sleuf één onoverzichtelijke, zwarte modderpoel. Bij de opgraving hebben de archeologen hier geen last van, omdat het water in de bouwkuip wordt weggepompt. De opgravingsput wordt dan droog gehouden, zodat alle sporen en vondsten goed te zien zullen zijn.

De eerste vondsten

Met het begeleiden van de damwandsleuven is de hele rand van het bouwterrein in kaart gebracht. In de bovenste laag zijn veel resten van de oude gasfabriek aangetroffen, waaronder vloeren van gewapend beton en een fikse kelder. Een extra zware kraan is ingezet om alle beton in stukken te breken en af te voeren. Onder deze vloeren lagen dikke bakstenen muren op een fundering van houten boomstammen – alles om de gebouwen van de gasfabriek stevig te laten staan. In de noordoostelijke sleuf liep een buis van de gasfabriek over muur- en vloerresten. Daardoor wisten de archeologen dat deze resten ouder waren dan de gasfabriek. Bij de structuren vonden ze stukken aardewerk. Een specialist die alles weet van middeleeuws aardewerk heeft gezien dat dit aardewerk uit de 14^e-15^e eeuw komt. Ook in de noordelijke sleuf zijn archeologische vondsten gedaan. Naast aardewerk zijn er stukken van de bekende Goudse kleipijpen, botmateriaal en zelfs een paar leren schoenzolen aangetroffen. We gaan er van uit, dat deze resten uit de 18^e eeuw komen. Zo hebben we in ieder geval aanwijzingen dat er inderdaad goed bewaard gebleven archeologische resten op het Bolwerk aanwezig zijn.

Een archeoloog in veiligheidskleding begeleidt een damwandsleuf. Op de foto zijn resten van de oude gasfabriek zichtbaar.

Wat verwachten de archeologen?

Uit oud archiefmateriaal blijkt dat er al begin 15e eeuw, rond 1423, een klooster stond dat Sinte Marie opte Gouwe heette. In dit klooster woonden nonnen die de Moderne Devotie volgden, een vrij strenge leer. Rondom het klooster stonden enkele huizen van ondermeer een brouwer. Voordat het klooster werd gebouwd, heeft er vermoedelijk op dezelfde plek al een leprozenhuis gestaan. Hier werden melaatsen in verpleegd.

Bij de grote stadsbrand van Gouda in 1438 was ook het klooster afgebrand (of misschien alleen een deel ervan, dat is niet helemaal duidelijk). Hierna werd het klooster in steen herbouwd. Uit de archieven blijkt dat het klooster aan het einde van de 15e eeuw in goede doen was.

Het Bolwerk op de stadskaat van Braun en Hogenberg uit 1585.

Vondst van de Twee Weken

Het hier afgebeelde bord van zogenaamde majolica behoort tot de luxere gebruikskeramiek uit de 17^e eeuw. Door het eeuwenlange verblijf in de bodem is het glazuur van het bord grijs verkleurd.

(vervolg voorpagina)

In de Tachtigjarige Oorlog, rond 1570, koos de stad Gouda partij voor de Prins van Oranje. Het gevolg hiervan was dat de stad beslag legde op katholieke bezittingen, waaronder dus ook het klooster. De nonnen moesten vertrekken en het klooster deed eerst even dienst als leprozenhuis. De bijgebouwen werden verkocht aan particulieren, dit waren veelal ambachtslieden. Uit de archieven is bekend dat er een smid woonde, een pijpenmaker, een kuiper, een schoenlapper, ververs en touwslagers.

Na een paar jaar kregen de leprozen een nieuw huis buiten de stad en er kwam in het voormalige kloostergebouw een proveniershuis. Een proveniershuis toen was zoiets als een verzorgingstehuis nu. Maar niet iedereen kwam hiervoor in aanmerking; je moest je inkopen. Het waren dus de gegoede burgers van Gouda die hier konden wonen. Het binnenterrein van het klooster, dat eerst nog onbebouwd was, kwam nu vol te staan met woninkjes voor de proveniers. Er vonden voortdurend grote en kleine verbouwingen plaats.

In de 18e eeuw begonnen zich echter financiële tekorten voor te doen en in 1805 werd het proveniershuis uiteindelijk opgeheven. Sommige gebouwen werden gesloopt, andere doorverkocht. Bijvoorbeeld aan de firma Westerman & Robbé die in 1853 een particuliere gasfabriek begon. Die gasfabriek is mede oorzaak van de huidige bodemverontreiniging van het Bolwerkterrein. Het gas werd namelijk uit kolen gewonnen waarbij een hele hoop andere, smerige, bijproducten vrijkwamen. De zware fabrieksgebouwen werden diep en zwaar gefundeerd omdat de ondergrond zo slap was. Bij het funderen is een deel van de

Oorspronkelijk was het bord met zijn kleurige decoratie tegen een witte achtergrond veel fleuriger. In Gouda bestond in de 17^e eeuw een belangrijke aardewerkindustrie waar ook dit soort producten zijn vervaardigd. In 1621 startte de Rotterdammer Willem Jansz Oliviers op de hoek van de Oosthaven-Lange Noodgodstraat het bedrijf De Swaen. Hier zijn zowel dit soort borden als wandtegels gemaakt.

Het Goldapoortje in *MuseumgoudA* is de expositieruimte van de amateur-archeologen van vereniging Golda. Op dit moment is er een tentoonstelling over de (vele) kloosters van Gouda; de tentoonstelling loopt tot 24 augustus 2008. Ook is er in het Goldapoortje vanaf 13 maart de leukste, interessantste of raarste vondst van het Bolwerk te zien. Tegelijk met het verschijnen van de *Archeologie Actueel* ligt of staat er een steeds wisselende 'Vondst van de Twee Weken'. Deze Vondst zal in de *Archeologie Actueel* telkens worden toegelicht. Deze afdeling van het museum is toegankelijk op woensdag, donderdag en vrijdag van 10 uur tot 17 uur. Op zaterdag en zondag is de Vondst van de Twee Weken te zien tussen 12 uur en 17 uur. Toegang gratis.

archeologische resten vernietigd.

Gemeente Gouda kocht later de gasfabriek op. In 1909 bouwde men ook een elektriciteitscentrale op het Bolwerkterrein. Steeds meer gebouwen moesten wijken voor de centrale. Zo ook het Lazaruspoortje, dat vanaf 1609 toegang gaf tot het erf. Dit werd steen voor steen afgebroken en opgeslagen. Het siert nu de ingang van *MuseumgoudA*. Na sluiting van de fabriek stonden nog lang de gashouders overeind. Na de sloop van de gashouders werd het Bolwerk voorlopig als parkeerterrein ingericht. Bij de bouw in 1995 van het 10/50 kV-station, voerden de amateur-archeologen van Golda, onder leiding van de gemeentelijke archeoloog van toen, Ruurd Kok, al een kort onderzoek uit. Wat ze aantreffen? Vloeren,

muurtjes, haardplaatsen, ingegraven tonnen, tegeltjes, aardewerken borden, houten voorwerpen, kleipijpen, flessen en kruiken, kortom, heel veel over en van de vroegere bewoners. En op zo'n 3,80 meter diepte nog steeds muurresten die misschien wel bij het klooster horen. Toen was er niet zoveel tijd én de grond

was zwaar vervuild. Daarom kon het maar een beperkt onderzoek zijn. De archeologen graven nu in het minder vervuilde deel én hebben een ruimere planning. Het is wel afwachten of zij ook zo'n schat aan vondsten en sporen zullen vinden!

Planning

Start opgraving en begeleiding van de sanering:
3 maart 2008

Doorlooptijd archeologie: circa 13 - 18 weken (een beetje afhankelijk van wat de archeologen vinden)

Afronding veldwerk opgraving: circa eind juli 2008

Start uitwerking opgraving: circa oktober 2008

Oplevering eindrapport opgraving: circa eind 2009

Saneren en begeleiden; opgraven en saneren

De bodem van het Bolwerk is deels zwaar, deels minder erg vervuild. Die vervuiling stamt gedeeltelijk al uit de 19e eeuw. Toen keek men nog niet zo nauw met afvalverwerking. Gewoon in de grond gedumpt, dan zag je het niet meer. Voor onze generaties betekent die houding van toen simpelweg: saneren. Maar archeologie, dat moet je dan meteen onderzoeken, anders is het voor eeuwig verdwenen. Daarom

hebben saneerders en archeologen besloten voor een dubbele aanpak:

Het vuilste gedeelte zullen de archeologen alleen begeleiden en dus niet opgraven; hier heeft saneerder Mourik het voor het zeggen en lopen de archeologen mee. Daardoor blijft het veilig werken voor iedereen, met toch de mogelijkheid belangrijke archeologie te onderzoeken.

Het licht vervuilde stuk wordt opgegraven. Dat doen de archeologen van het ADC en saneerder Mourik loopt mee ter controle voor de veiligheid van de medewerkers. Mocht er plotseling een smerige plek opduiken die nog niet bekend was, dan kunnen ze meteen ingrijpen. De archeologen gaan dan even de put uit en wachten tot het 'sein veilig' is gegeven. Dan gaan ze weer verder met het onderzoek.

De archeologen zijn geïnstrueerd hoe te werken in een vervuilde omgeving. Hiertoe heeft elke medewerker een medische keuring gehad. Ze zijn gezond en fit genoeg om het werk uit te voeren. Op het schone deel van het terrein gaan de werkers door de ingang van een speciale keet, waar ze zich omkleden en een overall, veiligheidshesje en -helm, handschoenen en veiligheidslaarzen aantrekken. De uitgang van de keet is bij de bouwkuip, in het vervuilde deel van het terrein. Als ze klaar zijn met werken, maken ze hun laarzen schoon in een waterbak, kleden ze zich om, wassen ze hun handen en komen ze weer naar buiten op het schone terrein.

Hoe werken de archeologen en waarom beginnen ze dáár?

De archeologen zijn begonnen aan de kant van het Nonnenwater naast het elektriciteitsgebouw. De reden hiervoor is dat ze hier hopen informatie te krijgen over de vroegere huizen én het binnenterrein.

De archeologen zitten precies op de denkbeeldige lijn van zwaar vervuild en licht vervuild.

Ze leggen telkens een werkput aan, die ze vervolgens uitbreiden. Als ze archeologische resten vinden, worden die opgetekend, gefotografeerd en beschreven. Als er muurtjes staan, proberen ze te snappen of die nog bij een vloer hoort, of een binnenerf, en of de muur verderop nog van hetzelfde huis is. Tegelijkertijd wordt er gesaneerd in het vervuilde deel. De archeologische

begeleiders en de gravende archeologen vergelijken steeds de resultaten. Hierdoor ontstaat een zo compleet mogelijk beeld van de vroegere bewoningssporen. Maar ook archeologen en saneerders staan steeds met elkaar in contact. Te diepe gaten bij een van beiden, betekent in de slappe ondergrond dat hele stukken grond in de andere put omlaag kunnen vallen. Zo'n gevaarlijke situatie mag natuurlijk niet voorkomen. Daarom wordt er veel met elkaar gepraat en in elkaars putten (mee)gekeken.

Archeologie Actueel

Samenstelling Hazenberg Archeologie

Eindredactie Gemeente Gouda en Hazenberg Archeologie

Afbeeldingen Hazenberg Archeologie; ADC Archeoprojecten; Archeologisch Centrum Gemeente Amersfoort; Mourik BV.

Illustraties Eva van Geenen

Met dank aan Sebastiaan Ostkamp van ArceoSpecialisten

Drukker Prevoo Drukkerij, Gouda

Internet www.archeologieactueel.nl; www.gouda.nl/bolwerk

De papieren Archeologie Actueel verschijnt twee-wekelijks op donderdag, en is vanaf 14.00 uur gratis te verkrijgen op de volgende locaties: Centrale bibliotheek, Bibliotheek

Hazenberg **A**rcheologieLeider

Goverwelle, Gemeente Gouda: Stadswinkel Buytnerf en Stadskantoor, MuseumgoudA en Streekarchief Hollands Midden.

De digitale Archeologie Actueel is te vinden op www.gouda.nl/bolwerk en op

www.archeologieactueel.nl. Wilt u deze digitale versie per mail ontvangen, meldt u dan aan via bolwerk@hazenbergarcheologie.nl, onder vermelding van 'nieuwsbrief Bolwerk'.

De volgende Archeologie Actueel verschijnt 27 maart.

gemeente
gouda

Opgegraven

1

Kinderspelen in de Nieuwe Tijd

Vroeger speelden kinderen hele andere spelletjes dan nu. Er bestonden nog geen computers en tv's. Sommige spelletjes bleven eeuwen populair en stammen zelfs af van de Griekse en Romeinse tijd, zoals het bikkelen.

Kolf

In de middeleeuwen en later speelden mensen meerdere balspellen, zoals het kegelen, slagbal, klootschieten en kolf. Het kolfspel is de voorloper op het huidige golf. Het kolfspel was erg populair in Nederland, maar werd ook veel in Schotland gespeeld. We weten daarom ook nog niet of het spel in Nederland is uitgevonden of in Schotland. Er zijn vroeger heel veel afbeeldingen gemaakt van het spel. Ondermeer op de Delfts blauwe wandtegeltjes. Daarom denken we dat het kolfspel vroeger net zo populair was als het voetbal nu. Het kolfballetje was een stuk zwaarder dan de voetbal en kon daarom schade aanrichten. Om deze reden werden er veel regels bedacht zodat zo min mogelijk mensen last van het spel hadden. Je mocht bijvoorbeeld niet op straat kolfen, alleen op speciale banen of buiten de stadsmuren.

Spelen met botjes

Bijna al het speelgoed dat nu gemaakt wordt, is van plastic. Voor de uitvinding van plastic werd het meeste speelgoed gemaakt van bot, hout en aardewerk. Alleen de rijke kinderen hadden speelgoed van zilver, brons of glas. De meeste kinderen hadden speelgoed dat thuis door de

Afbeeldingen van kinderspelen op wandtegeltjes waren in de 17e eeuw erg populair. Door deze wandtegeltjes weten we ook welke spelletjes vroeger vaak door kinderen gespeeld werden. Links is het kolfbal te zien, rechts het spelletje zuigertje. Afbeeldingen: Archeologisch Centrum Gemeente Amersfoort.

ouders of oudere broers of zussen was gemaakt. Twee populaire spelen waren het bikkelen en het kootspel. Beide spelletjes werden ook al in het oude Griekenland gespeeld. Een bikkel is een botje uit de enkel van een varken, schaap of geit. Het spel bikkelen werd op veel verschillende manieren gespeeld. Een voorbeeld is te zien op het schilderij 'Kinderspelen' van Pieter Breughel uit 1560. Maar zelfs tot zo'n 50 jaar geleden speelden kinderen dit spel. Vraag maar eens aan je opa of oma, misschien kennen die het nog. Een koot is een botje uit de tenen van een koe of varken (denk maar aan je eigen vingerkootjes). Die werden bij het kootspel gebruikt. Ook dit spel kon op meerdere manieren gespeeld worden. Eén manier was het botje opgooien en afwachten hoe het terecht kwam: met de bolle kant of de holle kant naar boven. Wie de koot met de bolle kant naar boven had gegooid, was de winnaar.

Kattekwaad

Een ander spel dat op een wandtegeltje te zien is, is zuigertje. Het zuigertje was gemaakt van een ronde lap leer, met een touw door het midden. De leren lap werd natgemaakt en op de straatstenen gelegd. Daarna werd de lap goed aangestampt zodat er geen lucht meer tussen de lap en de straatsteen was. Nu was het heel makkelijk om met het touw de straatsteen los te trekken. Hierdoor kwamen er veel gaten in de weg en konden mensen en paarden makkelijk struikelen. Stratenmakers verdienden hier weer geld aan omdat zij de straatstenen goed moesten leggen.

Links: het bikkelspel op het schilderij Kinderspelen van Pieter Breughel uit 1560. Dit is maar een klein deel van het schilderij. Op het hele schilderij zijn 80 kinderspelen te zien.

Rechts: Dit zijn twee botjes waar vroeger veel mee gespeeld werd. De grote is een koot van de teen van een koe of een varken. Het botje is verzaagd met lood. Het kleine botje daarnaast is de bikkel die gebruikt werd voor het bikkelspel. De latijnse naam voor bikkel is astragalus.

Afbeelding: Archeologisch Centrum Gemeente Amersfoort

